

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2016

CİLT:6 SAYI:11-12

ISSN: 2146-5207

ALTINCI BEYNELMİLEL FELSEFE KONGRESİ

Mehmed Ali AYNİ

Özet: Harvard'da toplanan Uluslararası Felsefe Kongresi bunların altıncısıdır. Bu kongrelerden beşi daha önce Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde toplanmıştır. Kongreye ABD dışında on yedi ülkeden üyeler davet edilmiştir. Bu çalışmada, Altıncı Uluslararası Felsefe Kongresi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Altıncı Uluslararası Felsefe Kongresi, Harvard, ABD.

THE SIXTH INTERNATIONAL PHILOSOPHY CONGRESS

Mehmed Ali AYNİ

Abstract: The International Philosophy Congress convened at Harvard is the sixth of these. Five of these congresses were previously convened in various cities of Europe. Apart from USA, members from seventeen countries were invited to the congress. In this study, information about Sixth International Philosophy Congress will be given.

Keywords: Sixth International Philosophy Congress, Harvard, USA.

ALTINCI BEYNELMİLEL FELSEFE KONGRESİ

Mehmed Ali Aynî

Buraya Amerika'dan avdetimde Arnavutköyündeki Amerikan Kız Kolejinde vukubulan talep ve rica üzerine vermiş olduğum konferans ile bu mutemerin mesaisini icmal etmiş olduğumdan mecmuamızda da neşrini Darülfünun talebesi için faydalı buldum.

Cihan âlimleri arasında müesses meşkûr bir âdet vardır. Bunlar arasına muayyen mahalde toplanırlar, bu sayede hem birbirleriyle tanışırlar hem teâti-i efkâr ederler. O halde bu mutemerlerin gerek ilim ve gerek beşeriyetin menâfi-i müşterekesine ifa edeceği hizmetler büyük olur. Bu mutemerlerde âlimler birbirlerinin netâyic-i sa'y ve tedkiklerinden haberdar olacaklarından kendi işlerinde biraz daha zindelik ve şevkle çalışmaya devam edecekleri gibi onların bu temasları beşeriyetin biraz daha birbirine ısınmasını teshil ve temin eder. Alelhusus bu mutemer hususi ilimlerden birine taalluk etmez de felsefe gibi küllî, eşref ve her şube-i marifete hâkim bir ilme ait olursa, bundan husule gelecek menâfî'in takdirini irfanınıza terk ederim. Filhakika, son asırlar ilim için bir ihtisas devri açmıştır ve bundan ilim büyük faydalar görmüştür. Fakat şimdi bu siyantistler artık eskisi gibi yalnız kendi dairelerine kapanmıyorlar. Şöyle ki bugün bir fizik mütehas-sısı ekseriya kimyada da mütehas-sıdır. Kimyagerlerin de fizikte ihtisasa ihtiyacı vardır. Velhasıl bugün fizik ve kimyadan sanat ve terbiyeye kadar hiçbir şube-i marifet yoktur ki içinde felsefî düşünce olmasın. Şu halde eğer bu izahatıma ilaveten geçen 1926 senesi Eylülünün on üçünde "Masaçuzet" eyaletinde Kembric kasabasındaki Harvard Darülfünununa toplanmış bulunan üç yüz bu kadar feylesof ve muallimin, insaniyeti lâekal elli asırdan beri zihnen işgal eden en âli meseleler hakkındaki mülahaza ve münakaşalarını ve beşeriyetin saadet-i müstakbelesine medâr olacak esaslara müteallik temennilerini işitmiş olsaydınız, bu husustaki hükmünüzü daha suhûletle verebilirdiniz. Onun için müsaade ederseniz sizi şimdi hayalen oraya sevk edeceğim.

Harvard'da toplanan Beynelmîl Felsefe Kongresi bunların altıncısıdır. 1904 senesinden beri ictimâ'a başlamış olan bu kongrelerin beşi evvelce Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde toplanmıştı. O halde bu altıncı kongre Cemâhir-i Müttehîde dahilinde birinci defa olarak toplanmış bulunuyor. Harb-i Umumi dünyanın her bir yerinde insaniyetin metâlib-i âliyesine muvafık olan faaliyet-i ilmiye ve ahlakiyeyi felce uğratmıştı. Ona layık olduğu şevki ve zindeliği temin etmek lazımdı. Vakıa mîl-i muhasıma arasında tamamen iade-i vifak için Lokarno'da bir itilafname ihzar olunmuştu. Fakat bunu beslemek ve semeredar etmek de icab ediyordu. İşte bu işi her milletten evvel Amerikalıların takdir ve teemmül etmiş olduğu, bu mutemeri davet etmesiyle olmuştur. Binaenaleyh onların bu teşebbüsü hakikaten şayan-ı tebriktir.

Mutemere ait tertibatı Amerikan Felsefe Cemiyetinin delalet ve teşebbüsü üzerine Kolombiya ve Harvard Darülfünunları müştereken ikmal etmişlerdir. Fakat ictima için Harvard tercih olunmuştur. Zira eski bir tarihte tesis edilmiş olan bu darülfünunun Amerikan maarif tarihinde müstesna ve mühim bir mevki vardır. Kongreye Cemahir-i Müttehîde'nin haricinde on yedi memleketten âza davet edilmiştir. Bu memleketler şunlardır: Türkiye, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Lehistan, Hollanda, İsviçre, İspanya, Çekoslovakya, Rusya, Japonya, Kanada, Hindistan, Arjantin, Cenubi Afrika.

Kongreye Cemahir-i Müttehîde darülfünunlarına mensup 246 profesör iştirak etmiş olduğu gibi Büyük Britanya'dan 13, Almanya'dan 10, Fransa'dan 6, Kanada'dan 11, Lehistan'dan 5, İtalya'dan 4, Japonya'dan 3, Rusya'dan 2, Çekoslovakya'dan 3, Hindistan'dan 2, İsviçre, İspanya, Belçika, Arjantin, Hollanda, Cenubi Afrika'dan birer murahhas hazır bulunmuştur. Memleketimiz ve İstanbul Darülfünunu namına da beni davet etmişlerdi.

Kongre 1926 senesi Eylülünün on üçüncü Pazartesi akşamı Harvard müştemilatından Gorhol'de yemek salonunda bütün âzanın huzuruyla heyet-i tertibiye namına Kolombiya Darülfünunu prezidenti Nikola Morrey Batler, Harvar darülfünunu prezidenti A. Lavel, Amerikan Felsefe Cemiyetleri namına da prezident Hoking (R. S. Loc) taraflarından resmen açılmış ve bunların her biri tarafından birer nutuk söylenerek âzaya beyan-ı hoşâmedî edilmiştir. Fakat nutuklar bittabi yalnız hoşâmedî ve temenni-i muvaffakiyata hasredilmemişti. Mesela Harvard darülfünunu prezidenti Lavel nutkunda müfrit bir ihtisâsın mahzurlarına, artık ilimler arasındaki sedleri kırmak ve bir terkiib yapmak hususundaki elzemiyeti pek belîğ bir tarzda izah eylemişti.

Amerika reislerinin bu nutuklarından sonra hariçten gelmiş murahhaslar namına Paris Darülfünunu rektörü Mösyö Lapey cevap vermiş ve kongre heyet-i tertibiyesine beyan-ı teşekkürat eylemiştir. Lapey bu nutkunda Paris

Darülfünununun daimi bir felsefe kongresi addolunabileceğini söylemişti. Çünkü kurûn-i vüstâda oraya İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya'dan birçok erbab-ı münazara Abelar'ı dinlemek için gelirler ve "Mebâdî-i evvel"e müteallik meseleleri münakaşa ederlermiş. Fakat o eski zamanda Amerika'da böyle bir kongreyi toplamak müşkül olurdu. Bugün bile bu iş arada Bahr-ı Muhit'in bulunması ve ona daha birçok müşkülâtın inzıam eylemesi sebebiyle öyle kolay olmamış. Bununla beraber heyet-i müteşebbise ve tertibiye bunların hepsine bir çare bulmuş ve işte kongre açılmıştır. Bundan sonra artık oturup bu faaliyetin bereketli ve müsmir olmasını ümid ederek işe başlamak lazım. Ancak bu ümid becâ ve makul müdür? Lapey Fransa'da bu kongreye iştirake karar verildiği vakit nice reybilere ne suretle beyan-ı itiraz ettiklerini de anlatmıştı. "Her felsefe kongresi bir anakronizm yani vakit ve zamana muhalif bir şeymiş. Felsefe olmamış mı? İlim veya bir şube-i ilim içinde eriyip gitmemiş mi? Ruhîyatçıların, psişiyatçıların, terbiyecilerin, ictimaiyatçıların, felsefe müverrihlerinin -zira felsefe tarihine aittir- felsefe kongresi olsa anlardık. Fakat bir mutemer-i felâsife ne demek? Velhasıl eğer henüz felsefe varsa, bu bir ferdi hünerdir. Zira feylesof tarifi icabınca münzevi uzletnişin bir mütefekkir demektir. Feylesof olan kimse teemmül için dünyadan çekilir. Onun sistemindeki ibdâiyet ve asliyet ve fikrindeki zindelik işte bu inzivadan mütevelliddir. Ocağına çekilmiş Dekart ile tezgahında çalışan Spinoza bunun bir numunesidir. Spinoza'yı bir felsefe kongresinde görüyor musunuz? Fakat feylesofları behemehal bir kongrede toplamak istiyorsanız, bari bu kongre milli olsun; fakat beynelmilel bir kongreden ne bekleyebilirsiniz? Aynı bir kongrenin sıralarında bir Hegel ile bir Con Stuart Mil'i görüyor musunuz?" Lapey bu şüphecilerin buna mümasil itirazları bundan evvel toplanmış olan beş beynelmilel kongrede hal ve hareketinin yürüterek ispat edilmiş olduğunu söyledikten sonra sabık kongrelerin yoluna gidilmesini tavsiye ve temenni eylemişti.

Bundan sonra merasim-i iftitâhiye bitmiş olduğundan âza serbest kalmış ve herkes birbirleriyle tanışmaya çalışmıştır.

Ertesi Salı sabahı da evvelce mukarrer program dairesinde kongre mesaisine başlamıştır. Kongre dört şubeye ve her şube yine dört zümreye ayrılmıştı. Her zümre kendisine tahsis olunan mahalde müretteb âzasıyla birlikte çalıştığı gibi geceleri bütün zümreleri de birleşerek umumi bir ictima akdolunmaktaydı. Bunlardan sekiz şubesinin müzakeratı mâba'düttabiaya (felsefe-i tabiat, felsefe-i akıl, felsefe-i din) aitti. Salı günü akşamı bu sekiz şubesinin bütün zümreleri Emerson Hol'de toplanarak burada Emergent évolutiona ait nazariyatı izah etmişlerdi. Burada biraz tevakkuf edeceğim. Bilirsiniz évo-

lution kelimesinin bir geniş ve bir dar mânâsı vardır. Geniş mânâsına göre, tedrici ve mütemadi olan her inkişafa évolution derler. Dar mânâsına göre de yekcinsten muhtelif ecnasa mürur tarzındaki inkişaf demektir. Herber Spenser tekâmülü böyle anlıyor. Biyolojideki tekâmüle gelince burada ibtidai bir nev'in espèce muhtelif envâ'a tebeddül ve inkılabından ibarettir. Bu son zamanlarda bu ıstılah yeni bir şekilde ve yeni bir isimle ortaya çıkmıştır. émergent évolution. O gece bu münakaşaya başlayan Laypçig'den meşhur vitalizm (Vitalisme)in naşiri Profesör Hans Deriş idi. Bu profesörün ifadesine göre bu "emergent evoleşiyun"u birinci defa olarak tekellüm eden Corc Henri Luis idi. Fakat ona şöhret veren ve tamim eden Loyd Morgan imiş. Morgan: Kâinattaki seyir ve tekâmülü cüz' ferdlere, zerrelere, kristallere, hayata, akla ve teemmüle, tefekküre muntabık büyük bir emergent evoleşiyun addediyor. Fakat Deriş diyor ki bu nazariye gayr-i uzvî âlemde asrî âlimlerin tenkidine mukavemet edemiyor.

Laypçigli profesörden sonra kürsüye çıkan Londralı Profesör H. Vildonkar hayat ve maddeye dair okuduğu makalesinde hayat ve zihni bir sıfat-ı vacibe addetmediğini ve karbon zerrelere tekâmül vasıtasıyla böyle bir şey çıkamayacağını teyid eylemişti.

Sekiz şubenin ikinci zümresinde Nivton'a nazaran zaman mefhumuyla Aynştayn'ın zaman hakkındaki yeni nazariyesi Viskonsen Darülfünunu müderrislerinden Mak Zilver tarafından izah edilmiş olduğu gibi Zürih'ten Profesör Herman Veyl'de zamanın ekvan içindeki şerâit ve ahvali, zât-ı zaman, yaşlanmış zaman ve zaman-ı metafizikîyi anlatmıştı. Yine bu şubede Kazan ve Leningrad'a mensup Profesör Vasilif "Felsefe-i tabiatın meksûbat ve muammaları" ünvanı altında zamandan, mekândan, izafiyetten... bâhis pek mühim bir makale okuttu. Mücerred riyaziyatın (kinematik ve mekanik) fizikler tedkikatına ve fiziklerin gayr-i uzvî âleme tatbikatından mütevellid mühim neticelerin büyük metafizikî hareketlerin daima ilik menbaı olduğu ve mesela Fisagor davasının, metafizikî bir inkılâba sebebiyet verdiğini mukaddime-i kelam ittihaz eden bu mühim nutuk Galile, Kant, Nivton... gibi âlimlerin ve daha sonra gelen bazı riyazîlerle Lobaçevski ve Aynştayn'ın zaman ve mekan hakkındaki mülâhaza ve nazariyelerini tedkik ve münakaşa etmekteydi. Velhasıl bu Rus profesör zaman ve mekân mimarlarının pek azim olduğuna kâildir. Yine bu şubede Şikago'dan Z.H. Mid menâzırın hakikat-ı âfâkiyesi hakkındaki makale-i âlimanesini okudu.

Eylülün on beşinci Çarşamba günü Gorhol'de ictima eden ikinci zümreye Kolombiya Darülfünunu Feliks Adler ile Ceymis B. Prat riyaset ediyordu. Burada Yova Darülfünunu müderrislerinde Edvin D. Starbor Tasavvufun

Tecrübî Bir Tedkiki ünvanlı makalesini okumuştur. Ondan sonra kürsüye çıkan Hindistan'daki Kalküta Kolec müdürü S. M. Daşkopta dahi şark ve garb tasavvurlarını mukayese ve muvazene etmiştir. Bu Hindli âlimin mütalaasına göre tasavvurun gerek şarkî ve gerek garbî bütün eşkali birbirine muvafıktır. Vakıa mûmâileyhin Vedanta, Neveflatuniye, İsevî ve İslamî tasavvurlar hakkında verdiği izahat ve bu sırada Zünnûn-i Mısrî, Ebû Yezîd-i Bistâmî ve Hallâc-ı Mansur ile Hindin yogası hakkındaki teşrihatı davasını ispat edecek kadar kuvvetliydi. Daşkopta'dan sonra Berlin'den Profesör Helmut fon Glasenap kürsüye gelerek Hindlilerin dinleri ve felsefelerindeki pragmatik temayülat üzerine yazmış olduğu Almanca makalesini okumuştur. Ondan sonra Yale Darülfünunundan Profesör Çays E. Bent Tasavvurun Paradoksu ünvanlı makalesinde tasavvurun maruz olduğu muhtelif takdir ve hükümleri tedkik etmiş, bu tedkikatını başlıca Resejak Marifet-i Tasavvufiyenin Esasları ünvanlı kitabıyla Profesör Levba'nın Dini Tasavvurun Psikolojisi eseri üzerine yürütmüştür. Yine bu celsede Şikago'da Profesör Edvard Skriberams sûfiyenin tecrübe ve tarikleri üzerine pek mühim mütalaaları muhtevi makalesini okumuştur. "Tasavvuf, huzur ve itminan yolu için daha doğru bir istikamet göstermek iddia ediyor" dedikten ve bu hususta mütalaalarını söyledikten sonra makalesini şöyle bitirdi: "Hayatın yeni telakkileri ve onun şâyân-ı takdir kıymetleri o telakkiatın yeniliği ve zahiri itimadsızlık yükü altında eziliyor. Biz daha doğru ve daha iyi şeyleri evvelce almış olduğumuz şeylerle karıştırıyoruz. Zira müesses bir an'ane ile yetişmiş bulunuyoruz. Bu yeni ufuklarda ve yeni dünyada eskisi derecesinde ülfet ve hürriyet iktisab etmekteğimiz için uzun bir mesai lazımdır. Bizim yeni ruhî avâlimimize yükselmek için yeni ilahiler, yeni dualar, yeni semboller, yeni bir lûgat ve her sanatta yeni şekiller lazımdır. Manevi adamların kalbinde ve fikrinde böylelikle bir huzur ve itminan husule getirmekten şüphe etmek kaba bir itikadsızlık ve imansızlıktır.]

Eylülün on altıncı Perşembe günü Gorhol'de toplanan üçüncü zümrede Nevyork Darülfünunu profesörlerinden Filip E. Vehlorayt şahsiyet tasavvuruna dair bazı mesâil-i gâmızadan, Yale Darülfünunu müderrislerinden Vilmon H. Şeldon dahi "Gayr-i maddi, Lâzihnê Şe'niyet" hakkındaki mülâhazalarından bahsetmişlerdi.

Eylülün on yedinci Cuma günü Standiş Hol de Kommun'de toplanmış olan dördüncü zümrede Boston Darülfünunu müderrislerinden Şefild Braytam personalizmden bahsetmiştir. Personalizm, profesörün mülâhazasına göre idealizmin diğerk eşkâliyle mütevâfıktır. Mûmâileyhten sonra kürsüye çıkan Berlin müderrislerinden Rişar Müller Frinklis individüalite ferdiyet

meselesinden mufassalan, Şikago'dan Edvin A. Bört mücerred tekâmülden, Torino Darülfünunu müderrislerinden Ciyovanni Vidari din ile ahlakın münasebatından bahseylemişlerdi.

B şubesindeki zümrelerde mantık, mebhas-ı marifet ve felsefe-i ulûma ait mesâil münakaşa edilmiştir.

C ŞUBESİ

Bu şubenin dört zümresinde ahlak, ictimai felsefe, estetikteki kıymetler nazariyesi mübahese edilmiştir. Şubenin umumi ictimai Eylülün on altıncı Perşembe günü Nevyolçur Hol'de vukubulmuştur. Burada Paris Darülfünunu müderrislerinden Bugle felsefenin teveccüh ettiği istikametten ve sulhun istihzarından bahseylemiştir. Bugle'nin mülahazasına göre her felsefe, tarihi itibarıyla beynelmileldir. Her fikr-i felsefî doğar doğmaz devr-i âlem için kanatlanmak ister. Onun milli hududları yoktur. Bu cihetle Fransız, Alman yahut Amerikan hakikatinden bahsetmek felsefeye karşı bir nevi küfürdür. Velhasıl Dekart'ın da ispat etmiş olduğu vechile felsefe demek, ırkların sūdelerinden aşarak ferdin küllî olmaya sa'y etmesidir.

Bununla beraber, Felsefenin şu emel-i aslîsine rağmen kendi muhit-i ahlakîsinden tamamen ayrılamadığı bitticrube görülüyor. Bugle hitabesinde sözü demokrasinin fezâil ve muhassenatına nakl ile demokrasi hissiyle hiss-i millinin samimi bir ittilah ve ittifakta bulunabileceklerine on dokuzuncu asrın tarihi şehadet edebileceğini söylemiş ve sulh-i âlemin ancak demokrasi ile temine alınabileceği kanaatini ızhar eylemiştir.

Yine bu celsede Münih'ten Profesör Erichbeker darvinizm ile beynelmilel münasebattan pek canlı bir şekilde bahsetmişti. Erih Beker'in bu hitabesi Bugle'ye galiba pek tesir etmiş olmalı ki Beker sözünü keser kesmez yanına gidip elini sıkmuş ve teşekkür etmişti. Filhakika Beker'in sözleri âlemde yalnız cebir ve şiddet ve fâikiyet-i behimiyeti red ve cerh eden pek kuvvetli fikirleri ihtiva etmekteydi.

Beker'den sonra Buenos Ayres'ten Profesör Kuriyolano Alberini felsefe ile beynelmilel münasebattan, Harvard Darülfünunu müderrislerinden Rusko Pavnd felsefenin hukuk-i beyneddüveldeki hizmetinden, Oksford Darülfünununa mensub Şiller ile Japonya'da Tokyo müderrislerinden Z. Kovaki, Profesör Nikola Hartman yine bu meseleden bahsetmişlerdir.

C şubesinin birinci zümresinde ahlaki hükümlerin esas-ı âfâkilerinden bahsolunmuştur. Bu celsede bilhassa Profesör L. Levi Brul'un pek mühim olan mülahazaları şöyledir:

Ahlakî hükümlerin bir esas-ı âfâkisi var mıdır? Zannederim hiç kimse ona itiraz etmeye mâil değildir. Bu esas-ı âfâki nedir; bunu bilmek noktası üzerinde fikirler tahallüf ediyor, fakat öyle bir esas mevcut olduğunu tasdikte ittifak vardır. Eğer böyle olmasaydı, aynı fiile müteallik muhtelif ahlakî hükümlerin mütesaviyen sevab ve meşru olduğunu, aynı hareketin biri tarafından tahsin ve takdir, diğeri tarafından zem ve reddolunabileceğini teslim etmek icab ederdi. Bir kimsenin bir musiki parçası veya bir resmi pek beğendiği halde diğerrinin şenî veyahut mânâsız bulması gibi; ancak âsâr-ı sanat mevzu-i bahis olduğu vakit bu ittifaksızlığa ses çıkarmıyoruz ve zevkten bahsolunmaz diyoruz. Fakat az çok ehemmiyeti olan ef'âl ve ihtisat mevzu-i bahis olunca bizden başka yolda ahlakî hüküm verilmesine tahammül edemeyiz. Zira müfekkiremizde hüküm veren biz yani ferdler değiliz. Biz yalnız bir düstur veya bir kanun namına verilmiş olan hükmü ifade etmiş oluyoruz.

Ahlak hükümlerinin âfâkiyeti objectivité tebyin ve ızhar etmek istenildiği vakit ekseriya istimal olunan bu kanun-i ahlakî tabiri derhal hatıra ona komşu bir fikir olan kanun-i tabiîyi getiriyor ve acaba bu iki nevi kanunlar birbirine ne cihetlerce benziyorlar ve ne cihetlerden birbirlerinden ayrılıyorlar ve onların her birine mahsus âfâkiyetin tabiat-ı mahsusası nedir diye insan düşünebilir. Vund (Wundt) kanun-i tabiî fikrinin hadiseler arasındaki zaruri nisbetleri alelade bildirmesi haysiyetiyle, on yedinci asırdan yukarı çıkmadığını bihakkın ihtar etmişti. Ondan akdem kanun-i fikrî hatta kanun-i tabiî mefhumu az çok bariz bir derecede vâzı-ı kavânin bir ilim ve irade fikrini mutazammun görünmektedir. Bu tasavvura, filhakika tavır-ı münekkidane ile fevkalade tadil edilmiş olmakla beraber, Kant'ta dahi tesadüf olunuyor. Hakîm-i müşârünileyhe göre, fiilinde muhtar akıl, nazarî cihetten vâzı'-ı kavânindir. Zira ef'âli için bizzat kendisine de bir emr-i mübrem L'impératif catégorique şeklinde bir kanun vaz etmiştir.

Kanunun âfâkiyeti demek, kanun-i nizam ve emir demektir. Ahlaki hükümlerimiz muayyen bir halde bir tarz-ı muayyende ve diğeri bir halde bir tarz-ı âharda hareket etmeğimizi istilzam eder. Kant'ın takrir ve teyid eylediği veçhile, olabilir ki kendimizi hem vâzı-ı kanun hem tâbi hissedelim yani aklımız kendisini itaate mecbur addettiği kanunu yine kendi kendisine haml ve vaz ediyor. Muhakkak olan şudur ki ister Kant'a mensup olalım ister onun zehabına iştirak etmeyelim, vazife hepimize amir ve hâkimdir, hepimiz ona itaatle mükellef olduğumuzu an samîmilkalb hissediyoruz ve gerek kendi zatımız ve ef'âlimiz hakkında ve gerek diğerrlerinin ef'âli hakkındaki ahlaki hükümlerimiz umum indinde makbul ve muteber kaidelerin yani kanunların ve binaenaleyh hükümlerin bir esas-ı âfâkisinin mevcudiyetini istilzam etmektedir.

Kant bu âfâki esası akl-ı amelînin muhtariyetinde bulmuştu. Bunu ispat için feylesof-i müşârûnileyhin serdettiği delâilin kuvveti onun bu mülâhazasını herkese kabul ettirecek kadar değildir. Ona muteber nazarıyla bakmak için evvela Kant'ın insanın hüviyeti hakkındaki nazariyesini, akl-ı amelînin mevzualarını yani Kant'ın metafiziğini, felsefe-i dinini velhasıl bütün kritiklerini (Critiques) teslim etmek icab eder. Bugün hiçbir kimse o dereceye kadar Kant'a mensup ve taraftar değildir. Eğer bizzat Kant bile bugün dünyaya gelmiş olsaydı, şüphesiz o da öyle olmayacaktı. Diğer bir tarîk-i felsefîye müracaat edecek miyiz? Fakat hangisini seçelim? Meselenin kadim suret-i hallerini yahut yeni hallerini mi tercih edeceğiz? Aristo'nun, ehlüllezzenin (épicurienes) yahut revâkiyenin (Stoiciens) hallerini mi yahut Rönesanstan itibaren ahlakî hükümlerin esas-ı âfâkisini akılda yahut ihtisas-ı ahlakîde yahut menfaat-ı umumiyede yahut irade-i ilahiyede ilh. bulduklarını zanneden hallerini mi beğeneceğiz? Bu sistemlerin her biri, bir vakt-i muayyende mazhar-ı itibar olmuş, yüksek kıymetli akıl sahipleri tarafından tahrir ve teyid edilmiş ve insanın zihnine tesir eden delâil üzerine istinad etmişti. Bununla beraber hiçbirisi diğer sistemleri ortadan kaldırarak tek başına muhafaza-i mevcudiyet edememişti. Onlardan hiç birisi yoktur ki hakkında muvafakat-ı ammeye mazhar olmuştur, suret-i kat'iyede teessüs etmiştir ve bundan sonra taharriyat-ı âtiye için gayr-i kabil-i itiraz bir mebd'e' olmaya yarar diyebilirim. Birbirine rakip mekteb ve tarikler arasında münakaşa, her vakitki kadar şedid bir şekilde devam ediyor. Her mekteb kendisini umumen müsellemler ve makbul sistem olarak tanıyor. Fiilen her mekteb diğer mektepler için zayıf noktalarından pek korkunç bir rakiptir. Zira bu rakip meslekleri yıkmayı biliyor, onların ispatlarındaki zayıf noktaları buluyor ve onlara oradan hücum ediyor. Fakat o rakip mekteplerde ona o suretle mukabele ediyorlar. Zira onun da böyle kâbil-i cerh zayıf noktaları vardır. Bugün de ahvalin bundan ibaret olduğuna kani olmak için felsefe mecmualarının hülâsa-i münderecatına atf-ı nazar etmek yahut felsefe-i ahlakiye kitapları neşreden mümessillerin fihristlerine müracaat eylemek kâfidir. İlm-i ahlakın mesâil-i esasiyesinin ve alehusus ahlakî hükümlerin esas-ı âfâkisi meselesinin ardı arkası kesilmez derecede münakaşa edilmiş olduğunu görürsünüz.

Üstad Loy Brul bu mukaddimedden sonra gayr-i kabil-i inkâr olan bu halin müşahedesini kendisini yirmi seneden beri ahlakta nazariyat ile tatbikat arasındaki münasebetler üzerine imal-i efkâra sevk ettiğini ve bunları "Ahlak ve İlim, Siyer ve Âdât" La Morale et la Science des Moeurs ünvanlı eseriyle neşrelediğini söylemiştir. Bu kitapta Loy Brul şu meseleyi de vaz'-ı mevki-i münakaşa etmiş, birbirlerine sarahaten mübâyin mesâlik-i ahlakiyeye

mensup feylesoflar, bazıları Kant'a mensup, diğerleri ahlakî ihtisâsat-i diğerkâmâne üzerine yahut nizam mefhum-i aklisine veya menfaat üzerine ilh. bina eden hükema nasıl oluyor da şahsen verdikleri ahlakî hükümlerde hemen daima mutabıktırlar ve komşularının veyahut bizzat kendilerinin fiilleri mevzu-i bahis olduğu vakit onları medh veya takbih hususunda tahminen hemen hep aynı fikirde bulunuyorlar? Bir cemiyet-i malume dahilinde bilcümle efrâdın ve diğerleri gibi feylesofların ahlakî hükümlerindeki müstemir ve tabir-i asahla mecburi olan bu mutabakat hem bu hükümlerin âfâkî bir esası olduğunu ve bu esasın bu veya şunu iltizam eden ahlak sistemleri içinde bulunmadığını tazammun etmez mi?

O halde diğer bir yoldan arayalım ve bize vakıaların rehberlik etmesine muvafakat edelim. Eğer bir cemiyet-i malume dahilinde, bu cemiyet ister Yunanî, Çinî veya iptidaî olsun ister bizim heyet-i ictimaiyemiz olsun, bir şahsın bir hal-i malumda iltizam etmekle mükellef olduğu tavır ve hareket hakkında hiçbir şüphe yoksa ve eğer ahlakî hükümler müttehiden bu yakın ve itminanı ilam etmekte ise, bunun sebebi o cemiyete hakim olan tasavvurat-ı müşterekenin o tarz-ı hareketi haml ve icbar etmesi ve binaenaleyh bu hükümleri ilham eylemesi değil midir?

Durkaym (Durkheim) bu tasavvurat-ı müşterekeden bazılarının, tahsisen ahlakî hareketlere dair olanlarının bir sıfat-ı âmire ve mübremesi olduğunu ve onun tabirine göre bir tazyik icra eylediğini pek güzel göstermişti. Bu tazyik ferдин vicdanında ifa edilecek vazife duygusuyla ve bu vazife ihmal edildiği vakit müstehak bir cezaya intizar ve vicdan azapları ve bu hareket-i memureye tevfiq-i ef'âl etmeyenler hakkındaki takbih şeklinde mütecellî olur. Durkaym'ın pek maruf olan bu nazariyesi üzerinde tevakkuf ve ısrar etmeyi elzem addetmiyorum. Durkaym Kant'ın vicdan-ı ahlakî hakkındaki tarifinin sıhhatini teslim ediyor ve bilâmübalâğa denebilir ki onun zehâb-ı felsefisinde ekseriya bir Kant şemmesi vardır. Fakat tasvir ettiği vakıaları ictimaî sebeplere irca' etmektedir.

Durkaym'ın tasvir ve tarife cehd ettiği, diğerlerinden daha az mu'zıl olmayan, bu ahlakî vakıalar nev'anmâ ictimaî hadiselerdir. Halbuki onlar zahiren bizim mahsul-i ef'âlimiz zannolunur. Filhakika bir şe'niyetin suret-i mahsusada bize malum olması, onun ensâcını sarahaten görmeliğimiz ve o şe'niyet dahilinde esbab ile âsârın birbirlerine nasıl merbut olduklarını anlatmalıığımız için o şe'niyetin bizce menus olması kâfi değildir. Mesela bir lisana tamamen mutasarrıf olabiliriz, nasıl ki hepimiz ana lisanımızı öyle kullanırız, bununla beraber bu lisanın hikmet-i lugat itibarıyla hiçbir şeyini bilmemekliğimiz mümkündür. Bazen fevkalade zengin ve mu'zıl lisanları

konuşan iptidailer [Les primitifs] bir kelimenin ne olduğunu hiç bilmezler ve hiçbir vakit bir ibare tahlil etmemişlerdir. Buna mümasil olarak bir şe'niyet-i ahlakiye vicdanlarımızda yaşar ki bazen o vicdanlar o şe'niyeti biraz tadile hâdim olur. O şe'niyeti biz zatımızda hissederiz, ona tevfk-i ef'âl etmeye kendimizi mükellef addeyleriz ve onda daima zinde bir menba-ı meserret ve âlâm buluruz. Onun kadar hiçbir şey bize yakın ve samimi değildir. Bununla beraber ilim nokta-i nazarından sosyolojiyaî tahlilden evvel bu şe'niyeti bilmiyoruz, nasıl ki kadim Yunanlılar sofistâyenin mesaisinden evvel gramerden haberdar değildiler.

Binaenaleyh âtîdeki iş ahlakî vakıaları ictimaiyat nokta-i nazarından bu suretle tahlile çalışmaktan ve bir "ilm-i siyer ve âdât" yapmaktan ibarettir. Siyer ve âdâtın bu müspet ilmi kendi haytasına mensup olan şeyleri inkâr etmek veya açıkta bırakmak davasında değildir. Nasıl ki fizik hiçbir vakit metafizikî teemmülata bir hâil değildir. Halbuki metafizik usulü ve mevzuu onun usul ve mevzuundan büsbütün başkadır, bunun gibi ilm-i siyer ve âdât ne ahlakî ideal üzerine teemmülatı ve ne hayat-ı kalbiyeye ait tahlilat-ı rûhiyeyi ortadan kaldırmaya hiçbir vechile mail değildir. Nasıl ki ahlakıyyûn her zaman bu tahlilat ve teemmülatı yapmışlardır, yine yapsınlar. Siyer ve âdât hangi mevkii işgal edecek, bunu yalnız istikbal gösterecektir. Ağacın meyvesine göre hükmolunacaktır.

Oksford'dan Profesör V.D. Rusel de bu meseleyi şerh etmiştir. Kaliforniya'dan Corc P. Adles'in Velsley Darülfünunundan Meri Viton Kalkens'in hitabeleri de yine bu mevzua dairdir.

C şubesinin ikinci zümresinde estetiğe ve güzel sanatlara, üçüncü zümresinde estetiklerin esaslarına, dördüncü zümresinde terbiye-i ahlakiyeye ait mesâil müzakere olunmuştu. Paris Darülfünun emini Lapey ile İtalya'da Kağliyari Darülfünunundan Ciyakomo Toro'nun Fransız ve İtalya mekteplerindeki terbiye-i ahlakiyeye dair verdikleri malumattan müstakillen bahsetmek emelindeyim.

D ŞUBESİ

Bu şubenin zümrelerinde felsefenin medeniyetteki rolünden bahsolunmuştur. Nevyork'tan Henri İsborn Taylor, Sorbon'dan Etyen Jilson, Kolombiya Darülfünunundan Con Dovi, Hindistan'da Kalküta'dan Rada Kirişnan yine bu mevzu üzerine söz söylemişlerdir.

D şubesinin zümrelerinde Eflatun ve Sokrat'a, skolastik harekâtında rasyonalizm ile mistisizme ait makaleler okunmuş olduğu gibi Sorbon'dan Etjen

Jilson tarafından Arap feylesoflarının tedkik-i âsârı iskolastiğin tefsirinde nasıl bir rol oynadığı bervech-i âfî mükemmelen izah olunmuştur.

Kurûn-i vüstâ felsefesine ait hiçbir tarih, on ikinci yahut on dördüncü asrın büyük mütefekkirlerinden herhangi birine ait hiçbir kitap yoktur ki bir tarafında Arap felsefesinin kurûn-i vüstâdaki fikirlerin tekâmülünde ifa etmiş olduğu hizmetten bahsetmiş olmasın. Felsefi ve ilmî tefekkür tarihinde islamî tesiratın ehemmiyet-i azime ve kat'iyesini Ogüst Kont daha evvel kuvvetle ihtar eylemişti. Binaenaleyh bu hususta sözü uzatmak biraz sadedillik olurdu.

Fakat buna mukabil acaba pek maruf olan şu Arap nüfuz ve tesiri müverrihler tarafından derece-i kifâyede nazar-ı itibara alınmış mıdır diye düşünmek meşru ve belki müfiddir. Tabir-i diğerle, İbni Sina'nın, Gazzâlî'nin ve İbni Rüşd'ün tefekküratı, herkesin taht-ı tasdikinde olduğu vechile, kurûn-i vüstâ felsefesi tarihinde kat'î bir hizmet ifa etmiş olduğundan, acaba tedkikat ve taharriyatımızda onlara müstehak oldukları mevki bahş ediyor muyuz?

Müverrihleri bunu yapmaktan inhiraf ettirdiği zannolunan birinci sebep, kurûn-i vüstâdaki fikirlerin tarihine uzun müddet esasen tomist [Thomiste] bir manzara altında bakılmış olmasıdır. Felsefenin Almanca tarihlerini hep biliyoruz. Bu tarihlerde Kant'tan evvelki feylesoflar felsefe-i intikadiyenin muhızrları mesabesinde tedkik olundukları gibi ondan sonra gelenler de o felsefenin muakkibleri olmak haysiyetiyle tedkik edilmişlerdir. Aynı menâzır-ı galat ru'yeti on yedinci asırda Malbrans'ı, Laybnic'i, İspinoza'yı sanki en ziyade kartezyen [cartésiens] imişler gibi tedkike saik olmuştur. İşte yine bu galat ru'yettir ki bütün kurûn-i vüstâ felsefesi tarihini Sen Tomas etrafında tensik ve teşkil etmeye bizi tahrik ve iğra etmektedir. Yani o felsefeyi ihzar edenleri, onu müdafaa edenleri, onu takip edenleri hep Tomas'a mensup addediyoruz.

Eğer ihtiyaç olsaydı bu galat ru'yetin esasında sahih olan cihetleri yahut bir dereceye kadar mazur veya muhık olan noktaları göstermek kadar âsân bir şey olmazdı. Bununla beraber o yine bir galat ru'yet olmaktan kurtulmaz. Zira on üçüncü asırdaki Sen Tomas sonradan olduğu şey değildi. Bazıları tarafından şiddetle hücumu uğramış, diğer bazıları tarafından şevk ve heyecanla kendisine imtisal edilmiş olan Sen Tomas bizim için muasır bir feylesof ne ise herkes nazarında o olmuştu. Yani vicdanımıza musallat olan ve hallini serbestçe araştırdığımız aynı meseleleri halle uğraşmış bir adamdı.

Arap nüfuzu mesele-i tarihiyesine tatbik edince, bu her şeyi Tomaya nispet şeklindeki görüş, mezâhib-i felsefiyenin sırasını safha-i âtiyede gösterir. On üçüncü asrın evâilinde Aristo'nun mülahazat-ı felsefiyesi, Latin dünyası-

na, bilhassa İbni Sina ile İbni Rüşd felsefelerinin taht-ı tesirinde safvet-i asliyesini zayi etmiş ve kirlenmiş bir şekilde arz-ı vücud etmişti. Hales (Halès)li Aleksandr ile Alber Lögran (Albert le Grand)ın faalane iştirak etmiş oldukları ihzarı bir tedkik ve tenkidden sonra, Sen Tomas felsefe-i ristaiyesi (l'aristotélisme) Arapların ona ithal etmiş oldukları anâsır-ı ecnebiyeden suret-i kat'iyede ayırmaya muvaffak olmuştu. On dördüncü asırda hâlâ İbni Rüşd'e taraftar olan ve on beşinci asrı da idrak eden bir zümre-i hükema bir tarafa bırakıldığı halde, Aristo'nun kitapları suret-i kat'iyede şerh edilmiş ve Arap feylesoflarının şerhlerine artık bakılmaz olmuştu. Fakat on beşinci asır niha-yetinde, on altıncı asrın evâilinde, on yedinci asrın ortalarına kadar İbni Sina ile İbni Rüşd'ün kitapları pek küllî miktarda tab' ve temsil edilmişti. Bu hal nazar-ı dikkatimizi celb etmelidir. İndelhâce İbni Rüşd için bunu izah etmek mümkündür. Zira İtalya'da İbni Rüşd taraftarlığı daha bir müddet anûdane devam etmişti. Rönesansın İtalyan natüralizmini ihzar edenler bu İbni Rüşd hizbi idi. Fakat kurûn-i vüstâda İbni Rüşd'ün hakiki ve fiilî rolü üzerine en galiz hataları irtikâb etmediğimiz farz olursa da niçin hâlâ 1493 den sonra 1495 te, 1546 da İbni Sina'nın âsârını temsil ihtiyacı neden hissölunduğünü izah etmekteyiz de icab ederdi. Eğer İbni Sina felsefesinin nüfuzu artık kendini hissettirmemiş olsaydı, eğer bu felsefenin muhteviyatı felsefe-i hıristiyanıye için artık ehemmiyet ve menfaatten hâlî kalmış bulunsaydı, niçin 1508 deki temsilleri yapanlar Pado (Padou) manastırında mukim, Sen Ogüs-ten rahiplerinden (Chanoins Régnliers de Saint Augustin) ibaret olurdu? Bu rahipler bu temsillerin mukaddimesinde böyle bir emr-i azimin kendilerine mucib olduğu pek büyük zahmetten şikâyet ediyorlar. El yazısı eserlerin teftiş ve muayenesi de bu tecrübeyi teyid ve tasdik etmiş olurdu. Paris'te Milli Kütüphanedeki 6443 numaralı (Eski koben 300) yazma nüsha on dördüncü asırda yazılmıştır. Benaberin bu mecmuaya Arap felsefesinin hakiki bir hülasası nazarıyla bakılabilir. Bu risale, tarz-ı tertibi itibarıyla bile hâlâ o devirde İbni Sina'nın, İbni Rüşd'ün, Gazzalî'nin, el-Kindî'nin ve Farabî'nin eserlerini el altında bulundurmamak arzusunu duyduklarına delalet eder. Ok-sford kütüphanesine, Roje de Kegniyere (Roge de Gaignière) mensup olan Dekart'ın dostu Şövalye Kenelm Digbi (Kenelm Digbi)nin armalarını taşıyan 8802 numaralı el yazması da hemen aynı tarihte aynı emel ve endişeye şahiddir. Velhasıl bu kazıyyeyi tekîd ve ispat için daha müteaddid mecmualar misal olarak gösterilebilirdi.

Fakat daha uzağa gitmelidir. Bu mecmuaların mevcudiyeti yalnız Arap nüfuzunun Sen Tomas'tan evvel olduğu gibi sonra da icra-yı tesirde devam ettiğine delalet etmekle kalmaz, ondan başka onların tarz-ı tertib ve tahrirle-

ri o nüfuzun şimdiye kadar zannolunduğundan büsbütün başka bir tarzda cereyan etmiş olduğuna da delalet eyler. Alfred de Sareşel (Alfred de Zares-hel)in Dömotu Kordis (De Motu Cordis) ünvanlı kitabı üzerine müteveffa Kleman Bumker (Clément Baeumker) tahsis etmiş olduğu muhtırada Arap nüfuzu tarihinde iki devir temyiz ve tefrik edilmekteydi. Birinci devirde İbni Sina'nın nüfuz ve tesiri galip ve hakimdi. İkinci devirde ve muahharan İbni Rüşd'ün tesir ve nüfuzu galipti. Filhakika İbni Rüşd'ün nüfuzu İbni Sina'dan daha geç olarak vaki olmuştur. Fakat İbni Sina'nın nüfuzu hiçbir vakit tevak-kuf etmemiştir. Bugün kadar bütün kurûn-i vüstânın devamınca o nüfuzun müstemir olduğu bilinmemiş olmakla beraber. Bunun ispatı on dördüncü asırdaki el yazması mecmualarla on beşinci ve on altıncı asırdaki matbu ri-salelerdir. Kurûn-i vüsta bir müverrihler devri olmamıştı. Eğer o asır ulema-sı İbni Sina'nın eserlerini tekrar istinsah etmişlerse, bunun sebebi onlara bir ehemmiyet-i meslekiye atf etmiş ve ona ihtiyaç hisseylemiş olmalarıydı. Mu-hakkaktır ki onlar bunu merak saikasıyla veya gösteriş için yapmamışlardı. Bir müşahhas misal tahlil olunursa bu nüfuzun sıhhati ve mesâil-i tarihiye-nin ehemmiyet-i asliyesi belki daha iyi sabit olur.

Eğer nüfuzu Sen Tomas'a müsavi, kurûn-i vüstâyâ mensup diğer bir şahsiyet varsa, bu şüphesiz Don Skot (Duns Soct)tur. Ancak hiçbir müver-rih indinde meçhul değildir ki onun âsârı etrafında birikmiş olan o kadar münazaralara rağmen, o eserlerin ne mâba'duttabî'î mânâsı ne tarihî mânâsı henüz suret-i lâyıkada tenvir edilmemiştir. Bazıları Don Skot'u Sen Tomas'ın yenilmez bir muhasımı addederler. Diğer bazıları onların telîf-i beynine cehd ederler. Nihayet diğer bazıları da onları teliften vazgeçerek Don Skot'u yeni bazı suret-i halleri imal eden ve fakat bunu yaparken diğerlerinin daha evvel böyle suret-i haller teklif edip etmedikleri ile meşgul olmayan bir mâba'dutta-bîa âlimi şeklinde tasvir ederek iki zatı ihtilaf ve münazaa ettirmekten ihtiraz ederler. Hakikat-ı halde Don Skot hangi meselede Sen Tomas'ın mâba'dütta-bîasındaki esaslardan uzaklaşmış ise, bunun sebebi İbni Sina'nın an'anesini takip etmiş olmasıdır. Halbuki Sen Tomas İbni Rüşd'ün an'anesine tebaiyet eylemişti. Kleman Bumker'in ihtarı sabit olduğu mikyas dahilinde demek lazım gelirdi ki Don Skot İbni Sina'dan mülhem olmak sıfatıyla, Sen Tomas'ın mülhem olduğu an'ane-i felsefiyeden daha eski bir an'aneye merbuttur.

Roce Beykın, Sen Bonavantur ve bir dereceye kadar bizzat Alber Lögran misillü bütün Sen Ogüsten'e mensup olanlar gibi, Don Skot İbni Sinaîdir. Bu cihetle bazen Don Skot mesleğinin tezleri nazarıyla bakılan şeyler ekseriya İbni Sina'nın mahsulat-ı fikriyesinin bakâyasından başka bir şeyler değildir. Binaenaleyh inkılapçı diye tevehhüm olunan Don Skot'a bir hataya düşmek

korkusu olmaksızın uzun bir an'anenin müdavim ve muakkibi nazarıyla bakılabilir.

Her fâsıl ve kâtı' noktada Don Skot'un İbni Rüşd aleyhinde İbni Sina'yı tercih ettiğini göstermek müstahil değildir. Don Skot'a nazaran mâba'duttabîanın mevzuu vücuddur. Zira İbni Sina onu ispat etmiştir. Allah'ın mevcudiyetini ispat eden delâil bihasebizzat mâba'duttabî'î ve vücuddan me'huz, gayr-i cismanî ve muharrik-i evvel vasıtasıyla olur. Zira İbni Sina ispat etmiştir ki delâil-i tabîye mâba'duttabîanın mâdûnundadır. Don Skot'un âsârındaki vücudun müşterekiyeti doğrudan doğruya İbni Sina'ya mensuptur. İnsana ruhtan mütemayiz bir suret-i cismaniye (forma cororpeitatis) isnad eden nazariye bilâtağyir İbni Sina'dan muktebes bir zehabdır.

Don Skot'un eski bir şârihi olan Moris Döpor (Maurice du Port)un ifadesi vechile Don Skot'un mâba'duttabîasının anahtarı İbni Sina'nın mezheb-i felsefisi içindedir. Bunun sebebi şudur ki on dördüncü asrın başında on üçüncü asrın başında olduğu gibi Arap ilminin ve hatta İbni Sina felsefesinin nüfuzu bütün şiddetiyle câri olmasıdır. Bu hal yalnız Don Skot'a münhasır değildir. Bu yalnız değildir; yalnız o şöretşiar bir misaldir. Godfrua Döfonten (Godfrois de Fontaines)in mesela marifet nazariyesi onun İbni Sina'nın mâba'duttabîası üzerine olan teemmülatından doğrudan doğruya doğmuştur. Hal böyle olunca âtideki istintacları mevki-i münakaşaya koymak musîb olacağını zannedirim.

Birincisi; felsefe-i arabiye'nin nüfuz ve tesirini kurûn-i vüstânın yalnız bir devrine hasr ve tahdid etmek için kablî (à priori) hiçbir sepep yoktur. Bu tesir on ikinci asrın son sülsünden Rönesansa kadar mütemadiyen câri olmuştur.

İkincisi; İbni Sina'nın nüfuzunu İbni Rüşd'ün nüfuzu arkasında silinmiş farzetmek için kablî hiçbir sebep yoktur. Bilakis birçok hâlât Rönesansa kadar İbni Sina felsefesinin taraftarları olduğunu ifham etmektedir.

Üçüncüsü; kurûn-i vüstâdaki felsefeleri doğrudan doğruya şerh edebilmek için onların cerh veya iktibas ettikleri Arap felsefelerini evvelce tedkik etmek lazımdır. Arap tefekkürüyle Latin tefekkürünü, herne kadar tatbikatta az çok birbirinden ayırmaya temayül ediyorsak da, bunların tarihî ittisalleri vardı, şimdiye kadar yapılmayan bu ittisal esna-yı tedkikte nazar-ı itibara alınmalıdır. Binaenaleyh iskolastik felsefelerini tedkik etmek isteyen bir kimse Aristo'ya ne kadar aşına ise İbni Rüşd'e, İbni Sina'ya ve Gazzali'ye de o kadar aşına olmalıdır. Âlî matlab, bizzat Alber Lögran'ın, Sen Tomas'ın ve Don Skot'un o islam feylesoflarını bildikleri kadar bilmek olmalıdır.

Dördüncüsü uhde-i zimmete terettüb eden en müstacel hidemattan birisi umumen Arap feylesoflarının ve hususan İbni Sina'nın kurûn-i vüstâda

yapılmış Latince tercümelerini yeniden temsil ettirmektedir. A. Naci (A. Nagi) el-Kindî'nin binnisbe kısa olan eserlerini tercüme etmiş, bir ferd için bu kadarı mümkündür fakat İbni Sina'nın ve İbni Rüşd'ün âsâr-ı muazzaması mevzu-i bahis olunca bunu yapmak her ferdin istitâatı fevkindedir. Binaenaleyh kurûn-i vüstâ feylesoflarıyla meşgul zevat arasında beynelmilel bir teşkilat yapılması ve bu heyetin işi taahhüd eylemesi fevkalhad şayan-ı temennidir.

Amsterdam'dan gelen Profesör Boyer de hilkat meselesindeki akâyid-i islâmiyeyi anlatmıştır. A şubesinin üçüncü zümresi Eylülün on altıncı Perşembe günü Gorhol'de Kömün Rum'da toplanmıştı. Burada celsenin reisi sözü evvela bana vermiş olduğu için Türk mütefekkirlerimizden Rûhûlbeyan müellifi İsmail Hakkı'nın hüviyet-i ilmiyesiyle onun ilim ve tasnif-i ulûm, vücud hakkındaki mülahazaları ve Kitâbunnetice'sinden müntehab bazı ahlakî ve psikolojiyâ tahlilleri söylenmişti. Benden sonra Löven Darülfünunundan gelen Leon Noel yeni iskolastiki mebhas-ı marifetten, Amerikan Katolik Darülfünunundan Ceymis H. Rayan yeni iskolastisizmden, Sorbon'dan Leon Royen Oktav Hameln'in felsefesinden bahsetmişlerdi.

Dördüncü zümrede İngiliz, Amerikan, İtalyan felsefe-i muasirasından, İspanya, Cenubi Amerika, Almanya, Fransa, Japonya'daki felsefî temayüldan bahsolunmuştur. Bugle'nin beyanatına göre Fransa'da yirminci asırda felsefe başlıca üç menbadan gıdasını almaktadır. Birincisi ilim üzerine, ilmin neticeleri, ilmin mevzuaları üzerine teemmül [Korno'nun an'anesi, bu an'aneyi H. Puankare ile J. Milho idame etmişler]; ikincisi şuurun zîlhayat şe'niyeti kendi safveti dahilinde tekrar ele geçirmek [Men Döbiran an'anesi, bunu da şimdi Bergson idame ediyor]; üçüncüsü ulûm-i ictimaiyenin müktesebatını sistem haline koymak ve neticeleri onların terakkisinden istinbat eylemek için cehd ve ikdam [Ogüst Kont'un an'anesi, bunu da Durkhaym ile mektebi idame ediyor]. Bu son mekteb mensupları elyevm psikolojiyi, marifet nazariyesini, kıymetler felsefesini yenileştirmeyi istiyorlarmış.

* * *

Kongre Cuma günü akşam üstü mesaisini ikmal etmiş olduğundan âzaya o gece Masaçuzet reisi hükümeti tarafından Boston'da Plazo Otelde bir ziyafet verilmiş ve burada milel-i muhtelifeye mensup hatipler tarafından milletlerin müstakbelen saadet ve selameti namına gayet mühim nutuklar söylenmiş ise de bunlar konferansımızın planına dahil olmadığından onlardan burada bahsetmeyeceğim. Yalnız bu fırsattan bilistifade gerek Kolombiya ve gerek Harvard Darülfünununda misafir bulunduğum günler bütün Amerikan profesörleri tarafından mazhar olduğum âsâr-ı muhabbetin hatırasını hiçbir vakit unutmayacağımı söylemeyi de bir borç bilirim. 8 Kânun-i evvel 926.

SÖZLÜK

A.: Arapça.

F.: Farsça.

T.: Türkçe.

âdât: (A.) âdetler.

âhar: (A.) başka.

ahval: (A.) haller, durumlar.

akdem: (A.) daha önce.

alelhusus: özellikle.

âlf: (A.) yüce.

âmire: (A.) emredici.

an samîmîkalb: (A.) içtenlikle, yürekten.

an'ane-i felsefiye: felsefe geleneği.

anâsır-ı ecnebiye: yabancı unsurlar.

anûdane: (A.-F.) inatla.

arz-ı vücud etmek: kendini göstermek.

âsâr: (A.) eserler.

âsâr-ı muazzama: büyük eserler.

asliyet: (A.) asıllık, orijinallik.

atf-ı nazar etmek: göz atmak, bakmak.

âtîdeki: (A.-T.) ilerideki.

avâlim: (A.) âlemler.

avdet: (A.) dönüş, geri dönüş.

âza: (A.) üyeler.

bâhis: (A.) bahseden.

bahr-i muhît: okyanus.

becâ: (F.) yerinde.

behemehal: (F.-A.) her halükârda, mutlaka.

benaberin: (A.-F.) bununla birlikte.

bervech-i âfî: aşağıda görüleceği gibi.

beyan-ı hoşâmedî edilmek: hoşgeldiniz denilmek.

bihakkın: (A.) haklı olarak.

bihasebizzat: (A.) zâtı bakımından.

bilâmübalağa: (A.) abartmasız.

bilâtağyir: (A.) değişikliğe uğramaksızın.

bilcümle: (A.) bütün.

bilstifade: (A.) yararlanarak.

binnisbe: (A.) nispeten.

bittabi: (A.) doğal olarak.

bittecrûbe: (A.) tecrübe ile, denenerek.

Cemâhîr-i Müttehide: Amerika Birleşik Devletleri.

Cenubi Afrika: Güney Afrika.

cerh etmek: çürütmek.

darülfünun (A.) üniversite.

delâil: (A.) kanıtlar, deliller.

derece-i kifâyede: yeterince.

ecnas: (A.) cinsler.

ef'âl: (A.) hareketler, fiiller.

efrâd: (A.) bireyler.

ekvan: (A.) evren.

elyevm: (A.) bugün, günümüzde.

elzemiyet: (A.) gereklilik, zorunluluk.

emin: (A.) rektör.

emr-i azim: büyük iş.

emr-i mübrem: zorunlu iş.

ensâc: (A.) dokular.

enva': (A.) türler, neveler.

erbâb-ı münazara: tartışmacılar.

esbab: (A.) sebepler.

eşkal: (A.) şekiller.

eşref: (A.) en değerli.

evâil: (A.) başlar, başlangıç.

fâikiyet-i behimiyet: hayvansal üstünlük.

fâsıl: (A.) ayırıcı.

felsefe-i huristiyanîye: hıristiyanlık felsefesi.

felsefe-i intikadiye: eleştirel felsefe.

felsefe-i ulûm: bilim felsefesi.

fevkalhad: (A.) son derece.

feylesof: (A.) filozof, felsefeci.

fezâil: (A.) erdemler.

fihrist: (A.) katalog.

filhakika: (A.) gerçekten de.

gayr-i kabil-i inkâr: yadsınamaz.

gayr-i kabil-i itiraz: itiraz edilemez.

gayr-i uzvî: inorganik.

hâdim olmak: hizmet etmek.

hâlât: (A.) haller.

hâlî: (F.) uzak, yoksun.

haml etmek: yüklemek.

Harb-i Umumi: Birinci Dünya Savaşı.

hareket-i memure: emredilen hareket.

haysiyetiyle: (A.-T.) bakımından.

heyet-i ictimaiye: toplum.

heyet-i tertibiye: düzenleme kurulu.

hoşâmedî: (F.) hoşgeldiniz.

hukuk-i beyneddüvel: devletlerarası hukuk.

hususan: (A.) özellikle.

huzur: (A.) katılım.

hükemâ: (A.) filozoflar.

hülâsa-i münderecat: içindekilerin özetleri.

ıstılah: (A.) terim.

iâde-i vifâk: barışın sağlanması.

ibdâiyet: (A.) yaratıcılık.

- ictimâ akdolunmak: toplantı yapılmak.
 ictimâ: (A.) toplanma.
 ictimâî: (A.) sosyal.
 ictimaiyatçı: (A.-T.) sosyolog.
 idame etmek: sürdürmek.
 ifham etmek: anlatmak.
 iğrâ etmek: hırslandırmak, teşvik etmek.
 ihtiraz etmek: kaçınmak.
 ihtisâsat: (A.) duygular.
 ihtisâsât-ı diğerkâmâne: başkalarının mutlu-
 luğunu isteyen duygular.
 ihzar olunmak: hazırlanmak.
 iktisab etmek: kazanmak.
 ilam etmek: bildirmek.
 ilh. (A.) ve bunun gibi, ve benzerleri.
 iltizam etmek: gerektirmek.
 imal-i efkâr: fikir üretme.
 imtial edilmek: örnek alınmak, izinden
 gidilmek.
 indelhâce: (A.) gerektiğinde, ihtiyaç duyul-
 duğunda.
 inhıraf ettirmek: saptırmak.
 inkılab: (A.) dönüşüm.
 inkışâf: (A.) gelişme.
 intizar etmek: beklemek.
 intizam eylemek: eklenmek.
 ircâ' etmek: dayandırmak.
 irtikâb etmek: yapmak.
 istihzar: (A.) hazırlanma.
 istilzam etmek: gerektirmek.
 istimal olunmak: kullanılmak.
 istinbat eylemek: sonuç çıkarmak, hüküm
 çıkarmak.
 istinsah etmek: kopyasını çıkarmak.
 istintac: (A.) sonuç çıkarma, sonuca varma.
 istitâat: (A.) güç.
 itilafname: (A.-F.) uzlaşma metni.
 itminan: (A.) güven, güvence.
 ittihad: (A.) birlik.
 ittisal: (A.) birleşme, kavuşma.
 kâbil-i cerh: çürütülebilir.
 kâil: (A.) inanan.
 kâtr': (A.) kesici.
 kaziyye: (A.) konu, mesele.
 kurûn-i vüstâ: Ortaçağ.
 küllî: (A.) genel.
 lâekal: (A.) en az.
 lâzihni: (A.) zihin dışı.
 lehistan: (F.) Polonya.
 mâba' duttabiâ: (A.) metafizik.
 mâdûn: (A.) alt, aşağı.
 me'huz: (A.) alınma, alınmış.
 mebâdi-i evvel: ilk başlangıç; başlangıçtaki
 ilkeler.
 mebdê': (A.) başlangıç.
 mebhâs-ı marifet: bilgi konusu.
 mebhâs-ı marifet: bilgi konusu.
 meksûbat: (A.) kazanımlar.
 menâfi: (A.) çıkarlar, yararlar.
 menâfi-i müştereke: ortak çıkarlar.
 menâzir-ı galat: yanlış manzaralar.
 menba-ı meserret ve âlâm: sevinç ve üzüntü
 kaynağı.
 merasim-i iftitahiye: açılış töreni.
 merbut: (A.) bağlı, bağlantılı.
 mesâil-i gâmıza: çapraşık problemler.
 mesâlik: (A.) meslekler, yollar, ekoller.
 meşkûr: (A.) beğenilen, makbul.
 metâlib-i âliye: yüksek talepler.
 mevki-i münakaşaya koymak: tartışmaya
 açmak.
 mezâhib-i felsefiye: felsefe ekolleri.
 milel-i muhasıma: savaştan devletler.
 misillü: (A.-T.) gibi.
 mu'zül: (A.) güç, karmaşık.
 muahharan: (A.) daha sonra.
 muakkib: (A.) takipçi.
 mufassalan: (A.) ayrıntılı olarak.
 muharrik-i evvel: ilk harekete geçirci.
 muhassenat: (A.) güzellikler, iyi yanlar.
 muhik: (A.) haklı.
 mukaddime-i kelim ittihaz etmek: söze giriş
 yapmak.
 mukarrer: (A.) kararlaştırılmış.
 mûmâileyh: (A.) adı geçen.
 muntabık: (A.) uyumlu.
 murahhas: (A.) delege.
 musîb: (A.) isabetli.
 mutazammın: (A.) içinde bulunduran.
 mutemer: (A.) kongre.
 mutemer-i felasife: felsefeciler kongresi.
 muvafık: (A.) uygun, uyumlu.
 muvazene etmek: tartarak değerlendirmek.
 mübahese edilmek: tartışılmak.
 mübayin: (A.) zıt.
 mücerred: (A.) soyut.
 müderris: (A.) profesör.
 müesses (A.) kurulu, kurulmuş.

müfid: (A.) yararlı.
 mülahaza: (A.) görüş.
 mümasil: (A.) benzer, benzeyen.
 münasebat: (A.) münasebetler.
 münaza'a: (A.) kavga, çekişme.
 müntehab: (A.) seçilmiş.
 mürrur: (A.) geçiş.
 müsmir: (A.) verimli.
 müstahil: (A.) olanaksız.
 müstakbelen: (A.) ilerideki, gelecekteki.
 müstakillen: (A.) ayrıca.
 müstemir: (A.) sürekli, devamlı.
 müşârûnileyh: (A.) adı geçen, anılan.
 mütecelli olmak: görünmek, tecelli etmek.
 mütemadi: (A.) sürekli.
 mütesaviyen: (A.) eşit olarak.
 mütevâfık: (A.) birbiriyile uyumlu.
 müteveffa: (A.) rahmetli.
 mütevellid: (A.) ileri gelen, kaynaklanan.
 müttehiden: (A.) birlik halinde.
 müverrih: (A.) tarihçi.
 netâyic-i sa'y ve tedkik: çalışma ve inceleme sonuçları.
 nev'anmâ: (A.) adeta.
 psişiyatr: psikiyatır.
 reybî: (A.) kuşkucu.
 riyazî: (A.) matematikçi.
 riyaziyat: (A.) matematik.
 ru'yet: (A.) görme.
 ruhiyatçı: (A.-T.) psikolog.
 sa'y etmek: çalışmak, çaba göstermek.
 saadet-i müstakbele: gelecekteki mutluluk.
 safha-i âtiye: sonraki aşama.
 safvet: (A.) saflık, temizlik.
 sarahaten: (A.) açıkça.
 semeredar etmek: meyvelendirmek.
 sevab: (A.) doğru.
 sıfat-ı vacibe: gerekli özellik.
 suhûletle: (A.-T.) kolaylıkla.
 suret-i hal: çözüm yolu.
 suret-i kat'iyede: kesinlikle.
 suret-i lâyıkada: layık olduğu gibi.
 südde: (A.) eşik.
 süls: (A.) üçte bir.
 şe'niyet: (A.) gerçeklik.
 şedid: (A.) şiddetli.
 şemme: (A.) koku.
 şenî: (A.) kınanmış, kötü.
 şerait: (A.) koşullar.

şöhretşiâr: (A.) ünlü, meşhur.
 şube-i marifet: bilim dalı.
 taalluk etmek: ilgili olmak.
 tabir-i asahla: daha doğru bir deyişle.
 tabir-i diğerle: bir başka deyişle.
 tahallüf etmek: farklılık göstermek.
 taharriyat-ı âtiye: gelecekteki araştırmalar.
 tahlilat-ı rûhiye: psikolojik analizler.
 tahsîsen: (A.) özellikle.
 taht-ı tasdikinde olmak: onaylanmak.
 taht-ı tesirinde: etkisi altında.
 takbih: (A.) kınama, ayıplama.
 tarik: (A.) yol.
 tasavvurat-ı müstereke: ortak tasavvurlar.
 tasnif-i ulûm: ilimlerin sınıflandırılması.
 tavr-ı münekkidane: eleştirel duruş.
 tazammun etmek: içinde bulundurmak.
 teâti-i efkâr etmek: fikir alışverişinde bulunmak.
 tebaiyet eylemek: izinden gitmek, uymak.
 tebeddül: (A.) değişim.
 teemmül etmek: düşünmek.
 tefrik edilmek: ayırt edilmek.
 tekamül: (A.) evrim.
 tekellüm etmek: konuşmak.
 temennî-i muvaffakiyat: başarı dilekleri.
 tenvîr edilmek: aydınlatılmak.
 terbiyeci: (A.-T.) eğitimci.
 teshil etmek: kolaylaştırmak.
 teşrihat: (A.) açıklamalar.
 tevakkuf etmek: durmak.
 tevffık-i ef'âl etmek: ayak uydurmak.
 uhde-i zimmete terettüb etmek: birinin üstüne düşmek.
 uzletnişîn: (A.-F.) köşesine çekilen.
 vaz'-ı mevki-i münakaşa etmek: tartışmaya açmak.
 vâz-ı kavânin: kanun koyucu.
 zehâb-ı felsefî: felsefi kanı.
 zîhayat: (A.) canlı.

Çeviriyazı ve sözlük:
 Prof. Dr. Mehmet KANAR
 Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
 Türk Dili ve Edebiyatı